

॥ तैत्तिरीय संहिता ॥

॥ चतुर्थः प्रश्नः ॥

॥ तैत्तिरीयसंहितायां पञ्चमकाण्डे चतुर्थः प्रश्नः ॥

दे॒वा॒सु॒राः सं॒य॑त्ता आ॒स॒न्ते न व्य॑जयन्त॒ स ए॒ता
इन्द्र॑स्त॒नूर॑पश्य॒ता उपा॑धत्त॒ ताभि॑र्वै स त॒नुव॑मिन्द्रि॒यं
वी॒र्य॑मा॒त्मन्न॑धत्त॒ ततो॑ दे॒वा अ॒भ॒व॒न्परा॑सु॒रा यदि॑न्द्रत॒नूरु॑प॒दधा॑ति
त॒नुव॑मे॒व ताभि॑रिन्द्रि॒यं वी॒र्यं यज॑मान आ॒त्मन्ध॑त्ते-
ऽथो॑ सेन्द्र॑मे॒वाग्नि॑ः सत॑न॒ं चि॑नुते भव॑त्या॒त्मना॑ परा॑स्य
भ्रातृ॑व्यः ॥ १ ॥

भ॒व॒ति य॒ज्ञो दे॒वेभ्यो॑ऽपा॑क्राम॒त्तम॑व॒रुध॑ नाश॑कृ॒वन्त ए॒ता
य॑ज्ञत॒नूर॑पश्यन्ता उपा॑धत्त॒ ताभि॑र्वै ते य॒ज्ञमवा॑रुन्धत्त॒
यद्य॑ज्ञत॒नूरु॑प॒दधा॑ति य॒ज्ञमे॒व ताभि॑र्यज॑मानोऽव॑ रु॒न्ध्वे
त्रय॑स्त्रि॑ः शत॒मुप॑ दधाति॒ त्रय॑स्त्रि॑ः श॒द्वे दे॒वता॑ दे॒वता॑
ए॒वाव॑ रु॒न्ध्वेऽथो॑ सा॒त्मान॑मे॒वाग्नि॑ः सत॑न॒ं चि॑नुते
सा॒त्मा॒मुष्मि॑ल्लो॒के ॥ २ ॥

भ॒व॒ति य ए॒वं वेद॑ ज्योति॑ष्मतीरुप॑ दधाति॒
ज्योति॑रे॒वास्मि॑न्दधात्ये॒ताभि॑र्वा अ॒ग्निश्चितो॑ ज्व॑लति॒

ताभिरेवैन॑ꣳ समि॑न्द्र उ॒भयो॑रस्मै लो॒कयो॒ज्योति॑र्भवति
 न॒ख्यत्रेष्ट॑का उप॑ दधात्ये॒तानि॒ वै दि॒वो ज्योती॑ꣳषि
 तान्ये॒वाव॑ रु॒न्दे सु॒कृतां॒ वा ए॒तानि॒ ज्योती॑ꣳषि यन्न॒ख्यत्राणि॑
 तान्ये॒वाप्रो॑त्यथो॑ अनू॒काश॑मे॒वैतानि॑ ॥ ३ ॥

ज्योती॑ꣳषि कुरुते सु॒वर्ग॑स्य लो॒कस्यानु॑ख्यात्यै
 यत्स॑ꣳस्पृष्टा उप॑द॒ध्याद्वृष्ट्यै॑ लो॒कमपि॑ द॒ध्यादव॑र्षुकः
 पर्जन्यः॑ स्यादस॑ꣳस्पृष्टा उप॑ दधाति वृष्ट्या॑ ए॒व लो॒कं
 करोति॑ व॒र्षुकः पर्जन्यो॑ भवति पु॒रस्ता॑दन्याः प्र॒तीची॑रुपं
 दधाति प॒श्चाद॑न्याः प्रा॒चीस्त॑स्मात्प्रा॒चीनानि॑ च प्रती॒चीनानि॑
 च न॒ख्यत्रा॑ण्या वर्तन्ते ॥ ४ ॥

भ्रातृ॒व्यो लो॒क ए॒वैतान्येक॑चत्वारि॑ꣳशच्च ॥ १ ॥ ————— [१]

ऋ॒त॒व्या उप॑ दधात्यृ॒तूनां क्लृ॑त्यै द्वंद्व॑मुपं दधाति
 तस्मा॑द्वंद्व॒मृत॑वोऽधृ॒तेव॒ वा ए॒षा यन्म॑ध्य॒मा चि॒तिर॑न्तरि॒ख्यमिव॑
 वा ए॒षा द्वंद्व॑म॒न्यासु॑ चि॒तीषूप॑ दधाति चत॑स्रो मध्ये धृ॒त्या
 अन्तः॑श्लेष॒णं वा ए॒ताश्चि॒तीनां॑ यदृ॒त॒व्या यदृ॒त॒व्या उप॑दधाति
 चि॒तीनां॑ विधृ॒त्या अव॑का॒मनूप॑ दधात्येषा॒ वा अ॒ग्रेयो॑निः
 स॒योनि॑म् ॥ ५ ॥

ए॒वाग्निं चि॑नुत उ॒वाच॑ ह वि॒श्वामि॑त्रोऽद॒दि॒त्स ब्र॒ह्म॒णा॒न्रं
यस्यै॒ता उ॑पधी॒यान्तै॑ य उ॑ चैना ए॒वं वेद॑दिति॒ संव॑त्स॒रो
वा ए॒तम्प्र॑ति॒ष्ठायै॑ नुदते॒ योऽग्निं॑ चि॒त्वा न प्र॑ति॒तिष्ठ॑ति पञ्च
पूर्वा॑श्चित॒यो भव॑न्त्यथ॑ ष॒ष्ठीं चि॑तिं चिनुते॒ षड्वा ऋ॒तवः॑ संव॑त्स॒र
ऋ॒तुष्वे॒व संव॑त्स॒रे प्र॑ति॒ तिष्ठ॑त्ये॒ता वै॥६॥

अधि॑प॒त्नीर्नामे॑ष्ट॒का यस्यै॒ता उ॑पधी॒यन्तेऽधि॑पतिरे॒व
स॑मा॒नाना॑ भवति॒ यं द्वि॒ष्यात्तमु॑प॒दध॑द्वायेदे॒ताभ्य॑ ए॒वैनं॑
दे॒वता॑भ्य॒ आ वृ॑श्चति॒ ताज॑गार्ति॒मार्च्छ॑त्यङ्गि॒रसः॑ सुव॒र्गं
लो॒कं य॑न्तो॒ या य॒ज्ञस्य॑ निष्कृ॒तिरा॑सी॒त्तामृषि॑भ्यः॒ प्रत्यौ॑हन्
तद्धि॑रण्यमभव॒द्यद्धि॑रण्यश॒ल्कैः प्रो॑ख्यति॒ य॒ज्ञस्य॑ निष्कृ॒त्या
अथो॑ भेष॒जमे॒वास्मै॑ करोति॥७॥

अथो॑ रू॒पेणै॒वैन॑ꣳ स॒मर्ध॑यत्यथो॒ हिर॑ण्यज्योतिषै॒व
सु॒वर्गं॑ लो॒कमे॑ति साह॒स्रव॑ता॒ प्रो॑ख्यति॒ साह॒स्रः प्र॒जाप॑तिः
प्र॒जाप॑ते॒रात्या॑ इ॒मा मे॑ अ॒ग्न इ॒ष्टका॑ धे॒नवः॑ स॒न्त्वित्या॑ह
धे॒नूरे॒वनाः॑ कुरुते॒ ता ए॑नं का॒मदु॒घा अ॒मुत्रा॑मुष्मि॒ल्लो॒क उ॑प
तिष्ठन्ते॥८॥

रुद्रो वा एष यदग्निः स एतर्हि जातो यर्हि सर्वश्चितः
 स यथा वृथ्सो जातः स्तनम्प्रेप्सत्येवं वा एष एतर्हि
 भागधेयम्प्रेप्सति तस्मै यदाहुतिं न जुहुयादध्वर्युं च
 यजमानं च ध्यायेच्छतरुद्रीयं जुहोति भागधेयेनैवैनं
 शमयति नार्तिमाच्छत्यध्वर्युर्न यजमानो यद्गाम्याणां
 पशूनाम्॥९॥

पयसा जुहुयाद्गाम्यान्पशूञ्छुचार्पयेद्यदारण्यानामारण्याञ्जर्ति
 वा जुहुयाद्गवीधुकयवाग्वा वा न ग्राम्यान्पशून्
 हिनस्ति नारण्यानथो खल्वाहुरनाहुतिर्वै जर्तिलांश्च
 गवीधुकाश्चेत्यजखीरेण जुहोत्याग्नेयी वा एषा यदजाहुत्यैव
 जुहोति न ग्राम्यान्पशून् हिनस्ति नारण्यानङ्गिरसः सुवर्गं
 लोकं यन्तः॥१०॥

अजायां घर्मम्प्रासिञ्चन्त्सा शोचन्ती पूर्णम्पराजिहीत
 सो ऽर्कोऽभवत्तदर्कस्यार्कत्वमर्कपर्णेन जुहोति
 सयोनित्वायोदङ्घ्रिष्ठञ्जुहोत्येषा वै रुद्रस्य दिक्स्वायामेव
 दिशि रुद्रं निरवदयते चरमायामिष्टकायां जुहोत्यन्तत
 एव रुद्रं निरवदयते त्रेधाविभक्तं जुहोति त्रयं इमे लोका

इमानेव लोकान्त्समावद्वीर्यान्करोतीयत्यग्रे जुहोति॥११॥

अथेयत्यथेयंति त्रयं इमे लोका एभ्य एवैनं लोकेभ्यः
शमयति तिस्र उत्तरा आहुतीर्जुहोति षट्सम्पद्यन्ते
षड्वा ऋतव ऋतुभिरेवैनं शमयति यदनुपरिक्रामं
जुहुयादन्तरवचारिणं रुद्रं कुर्यादथो खल्वाहुः कस्यां वाहं
दिशि रुद्रः कस्यां वेत्यनुपरिक्राममेव होतव्यमपरिवर्गमेवैनं
शमयति॥१२॥

एता वै देवताः सुवर्गा या उत्तमास्ता यजमानं
वाचयति ताभिरेवैनं सुवर्गं लोकं गमयति यं द्विष्यात्तस्य
संचरे पशूनां न्यस्येद्यः प्रथमः पशुरभितिष्ठति स
आर्तिमार्च्छति॥१३॥

पशूनां यन्तोऽग्रे जुहोत्यपरिवर्गमेवैनं शमयति त्रिंशच्च॥३॥ [३]

अश्मन्नूर्जमिति परि पिश्रति मार्जयत्येवैनमथो तर्पयत्येव
स एनं तृप्तोऽख्युध्यन्नशोचन्नमुष्मिल्लोक उप तिष्ठते तृप्यति
प्रजयां पशुभिर्य एवं वेद तां न इषमूर्जं धत्त मरुतः सःरराणा
इत्याहान्नं वा ऊर्गन्नम्मरुतोऽन्नमेवाव रुन्देऽश्मं स्ते ख्युदमुं
ते शुक्॥१४॥

ऋच्छुतु यं द्विष्म इत्याहु यमेव द्वेष्टि तमस्य ख्युधा च शुचा
 चार्पयति त्रिः परिषिञ्चन्पर्येति त्रिवृद्धा अग्निर्यावानेवाग्निस्तस्य
 शुचः शमयति त्रिः पुनः पर्येति षट्थसम्पद्यन्ते षड्वा ऋतव
 ऋतुभिरेवास्य शुचः शमयत्यपां वा एतत्पुष्पं यद्वेतसो-
 ऽपाम्॥१५॥

शरोऽवका वेतसशाखया चावकाभिश्च वि कर्षत्यापो
 वै शान्ताः शान्ताभिरेवास्य शुचः शमयति यो वा अग्निं
 चितम्प्रथमः पशुरधिक्रामतीश्वरो वै तः शुचा प्रदहो
 मण्डूकेन वि कर्षत्येष वै पशूनामनुपजीवनीयो न वा एष
 ग्राम्येषु पशुषु हितो नारण्येषु तमेव शुचार्पयत्यष्टाभिर्वि
 कर्षति॥१६॥

अष्टारखरा गायत्री गायत्रोऽग्निर्यावानेवाग्निस्तस्य
 शुचः शमयति पावकवतीभिरन्नं वै पावकोऽन्नेनैवास्य
 शुचः शमयति मृत्युर्वा एष यदग्निर्ब्रह्मण एतद्रूपं
 यत्कृष्णाजिनम् कार्ष्णी उपानहावुपं मुञ्चते ब्रह्मणैव
 मृत्योरन्तर्धत्तेऽन्तर्मृत्योर्धत्तेऽन्तरन्नाद्यादित्याहुरन्यामुपमुञ्चते-
 ऽन्यां नान्तः॥१७॥

ए॒व मृ॒त्योर्ध॒त्तेऽवा॒न्नाद्य॑ रु॒द्धे नम॑स्ते॒ हर॑से शो॒चिष॑
 इत्या॑ह नम॒स्कृत्य॑ हि व॒सीया॑समु॒चर॑न्त्य॒न्यं ते
 अ॒स्मत्त॑पन्तु हे॒तय॑ इत्या॑ह यमे॒व द्वेष्टि॑ तम॑स्य शु॒चार्प॑यति
 पा॒व॒को अ॒स्मभ्य॑ शि॒वो भ॒वेत्या॑हान्नं॒ वै पा॒व॒कोऽन्न॑मे॒वाव॑
 रु॒द्धे द्वाभ्या॑मधि॒ क्राम॑ति॒ प्रति॑ष्ठित्या॒ अप॒स्य॑वती॒भ्याः
 शान्त्यै॑ ॥ १८ ॥

शुक्वेतसोऽपामंष्टाभिर्विकर्षति नान्तरेकान्नपञ्चाशच्च ॥ ४ ॥ [४]

नृ॒षदे॒ वडि॑ति॒ व्याघा॑रयति॒ प॒ङ्क्याहु॑त्या य॒ज्ञमु॒खमा॑
 र॑भतेऽक्ष्ण॒या व्याघा॑रयति॒ तस्मा॑दक्ष्ण॒या प॒शवो॑ऽङ्गा॒नि
 प्र ह॑रन्ति॒ प्रति॑ष्ठित्यै॒ यद्व॑ष॒ङ्कुर्या॑द्या॒तया॑मास्य॒ वष॑ट्कारः
 स्या॒द्यन्न॑ व॒षङ्कुर्या॑द्र॒खासि॑ य॒ज्ञः ह॑न्युर्वडि॒त्याह॑ प॒रोख॑मे॒व
 वष॑ट्करोति॒ नास्य॑ या॒तया॑मा वष॒ट्कारो॑ भ॒वति॒ न य॒ज्ञः
 र॒खासि॑ घ्नन्ति हु॒तादो॑ वा अ॒न्ये दे॒वाः ॥ १९ ॥

अ॒हुता॑दोऽन्ये॒ तान॑ग्नि॒चिदे॒वोभ्या॑न्प्रीणाति॒ ये दे॒वा
 दे॒वाना॑मि॒ति द॒ध्ना म॑धुमि॒श्रेणा॑वो॒रूष॑ति हु॒ताद॑श्चै॒व
 दे॒वान॑हु॒ताद॑श्च॒ यज॑मानः प्रीणाति॒ ते यज॑मानम्प्रीणन्ति
 द॒ध्ने॒व हु॒ताद॑ः प्रीणाति॒ मधु॑षाहु॒तादो॑ ग्रा॒म्यं वा ए॒तदन्नं॑

यद्दध्या॑र॒ण्यम्मधु॑ यद्दध्ना॑ म॒धुमिश्रे॑णा॒वोर्ख॑त्यु॒भय॑स्याव॒रुद्धौ॑
ग्रु॒मुष्टि॑नावो॒र्खति॑ प्राजाप॒त्यः॥ २०॥

वै ग्रु॒मुष्टिः संयो॑नि॒त्वाय॑ द्वाभ्या॒म्प्रति॑ष्ठित्या अनुपरि॒चार॑मवो॒र्ख
वि वा ए॒ष प्रा॒णैः प्र॒जया॑ प॒शुभि॑र्ऋध्यते योऽग्निं
चि॒न्वन्न॑धि॒क्राम॑ति प्राण॒दा अ॑पान॒दा इत्या॑ह प्रा॒णाने॒वात्म॑न्धत्ते
वर्चो॑दा वरि॒वोदा॑ इत्या॑ह प्र॒जा वै वर्चः॑ प॒शवो॑ वरि॒वः
प्र॒जामे॒व प॒शूना॑त्मन्धत्त॒ इन्द्रो॑ वृ॒त्रम॑हन्तं वृ॒त्रः॥ २१॥

हूतः षोड॑शभिर्भोगैर॒सिना॑त्स ए॒ताम॒ग्नये॑ऽनीकवत॒
आहु॑तिमपश्य॒त्ताम॑ जुहो॒त्तस्या॒ग्निरे॒नीक॑वा॒न्धस्वेन॑ भाग॒धेये॑न
प्रीतः षोड॑शधा वृ॒त्रस्य॑ भो॒गानप्य॑दह॒द्वैश्व॑कर्म॒णेन॑ पा॒प्मनो॑
नि॒रमु॑च्यत॒ यद॒ग्नये॑ऽनीकवत॒ आहु॑तिं जुहो॒त्यग्नि॑रे॒वास्या॑नीकवा॒न्ध
भाग॒धेये॑न प्रीतः पा॒प्मान॒मपि॑ दहति वैश्वकर्म॒णेन॑ पा॒प्मनो॑
नि॒रमु॑च्यते॒ यं का॒मये॑त चि॒रम्पा॒प्मनः॑॥ २२॥

नि॒रमु॑च्ये॒तेत्ये॒कैकं॑ तस्य॑ जुहुयाच्चि॒रमे॒व पा॒प्मनो॑ नि॒रमु॑च्यते॒
यं का॒मये॑त ताज॒क्पा॒प्मनो॑ नि॒रमु॑च्ये॒तेति॑ सर्वा॒णि तस्या॑नु॒द्रुत्य॑
जुहुया॒त्ताज॑गे॒व पा॒प्मनो॑ नि॒रमु॑च्यतेऽथो॒ खलु॑ नाने॒व सू॒क्ताभ्या॑

जुहोति नानैव सूक्तयोर्वीर्यं दधात्यथो प्रतिष्ठित्यै॥ २३॥

देवाः प्राजापत्यो वृत्रश्चिरं पाप्मनश्चत्वारिंशच्च॥ ५॥ [५]

उदेनमुत्तरां नयेति समिध आ दधाति यथा जनं
यतेऽवसं करोति तादृगेव तत्तिष्ठ आ दधाति त्रिवृद्धा
अग्निर्यावानेवाग्निस्तस्मै भागधेयं करोत्यौदुम्बरीर्भवन्त्यूर्वा
उदुम्बर ऊर्जमेवास्मा अपि दधात्युदु त्वा विश्वे देवा इत्याह
प्राणा वै विश्वे देवाः प्राणैः॥ २४॥

एवैनमुद्यच्छतेऽग्ने भरन्तु चित्तिभिरित्याह यस्मा
एवैनं चित्तायोद्यच्छते तेनैवैनं समर्धयति पञ्च दिशो
दैवीर्यज्ञमवन्तु देवीरित्याह दिशो ह्येषोऽनु प्रच्यवतेऽपामंति
दुर्मतिम्बाधमाना इत्याह रख्वंसामपंहत्यै रायस्पोषे
यज्ञपंतिमाभजन्तीरित्याह पशवो वै रायस्पोषः॥ २५॥

पशून्वाव रुद्धे षड्भिर्हरति षड्वा ऋतवं ऋतुभिरेवैनं
हरति द्वे परिगृह्यवती भवतो रख्वंसामपंहत्यै सूर्यरश्मिर्हरिकेश
पुरस्तादित्याह प्रसूत्यै ततः पावका आशिषो नो
जुषन्तामित्याहान्नं वै पावकोऽन्नमेवाव रुद्धे देवासुराः

संयन्ता आसन्ते देवा एतदप्रतिरथमपश्यन्तेन वै तै-
ऽप्रति॥ २६॥

असुरानजयन्तदप्रतिरथस्याप्रतिरथत्वं यदप्रतिरथं
द्वितीयो होतान्वाहाप्रत्येव तेन यजमानो भ्रातृव्याञ्जयत्यथो
अनभिजितमेवाभि जयति दशर्चम्भवति दशाख्वरा
विराड्विराजेमौ लोकौ विधृतावनयोर्लोकयोर्विधृत्या अथो
दशाख्वरा विराडन्न विराड्विराज्येवान्नाद्ये प्रति तिष्ठत्यसदिव
वा अन्तरिख्वमन्तरिख्वमिवाग्नीध्रमाग्नीध्रे॥ २७॥

अश्मानं नि दधाति सत्त्वाय द्वाभ्याम्प्रतिष्ठित्यै विमानं
एष दिवो मध्यं आस्त इत्याह व्यैवैतया मिमीते मध्ये
दिवो निहितः पृश्निरश्मेत्याहान्नं वै पृश्नन्नमेवाव रुद्धे
चतसृभिरा पुच्छादिति चत्वारि छन्दांसि छन्दोभिरेवेन्द्रं
विश्वा अवीवृधन्नित्याह वृद्धिमेवोपावर्तते वाजानां
सत्यंतिम्पतिम्॥ २८॥

इत्याहान्नं वै वाजोऽन्नमेवाव रुद्धे सुम्रहूर्यज्ञो देवाः आ
च वरुणदित्याह प्रजा वै पशवः सुम्रम्प्रजामेव पशूनात्मन्धत्ते
यख्वदग्निर्देवो देवाः आ च वरुणदित्याह स्वगाकृत्यै वाजस्य

मा प्रसवेनोद्ग्राभेणोदग्रभीदित्याहासौ वा आदित्य उद्यन्तुद्ग्राभ
एष निम्रोचन्निग्राभो ब्रह्मणैवात्मानमुद्गृह्णाति ब्रह्मणा भ्रातृव्यं
नि गृह्णाति॥ २९॥

प्राणैः पोषोऽप्रत्याग्नीध्रे पतिमेष दशं च॥६॥ [६]

प्राचीमनुं प्रदिशम्प्रेहि विद्वानित्याह देवलोकमेवैतयोपावर्तते
क्रमध्वमग्निना नाकमित्याहेमानेवैतया लोकान्क्रमते पृथिव्या
अहमुदन्तरिख्यमारुहमित्याहेमानेवैतया लोकान्स्मारोहति
सुवर्यन्तो नापैरख्यन्त इत्याह सुवर्गमेवैतया लोकमेत्यग्रे
प्रेहि॥ ३०॥

प्रथमो देवयतामित्याहोभयैष्वेवैतया देवमनुष्येषु
चख्युर्दधाति पञ्चभिरधि क्रामति पाङ्क्तो यज्ञो यावानेव
यज्ञस्तेन सह सुवर्गं लोकमेति नक्तोषासेति पुरोनुवाक्यामन्वाह
प्रत्या अग्रे सहस्राख्येत्याह साहस्रः प्रजापतिः प्रजापतेराप्त्यै
तस्मै ते विधेम वाजाय स्वाहेत्याहान्नं वै वाजो-
ऽन्नमेवाव॥ ३१॥

रुद्धे दध्नः पूर्णामौदुम्बरीं स्वयमातृण्णायां जुहोत्यूर्ग्वै
दध्यूर्गुदुम्बरोऽसौ स्वयमातृण्णामुष्यामेवोर्जं दधाति

तस्मादमुतोऽर्वाचीमूर्जमुप जीवामस्ति सृभिः सादयति
 त्रिवृद्धा अग्निर्यावानेवाग्निस्तम्प्रतिष्ठां गमयति प्रेद्धो अग्ने
 दीदिहि पुरो न इत्यौदुम्बरीमा दधात्येषा वै सूर्मी
 कर्णकावत्येतया ह स्म॥३२॥

वै देवा असुराणां शततुरहास्तृहन्ति यदेतया
 समिधमादधाति वज्रमेवैतच्छतघ्नीं यजमानो भ्रातृव्याय प्र
 हरति स्तृत्या अछम्बद्वारं विधेम ते परमे जन्मन्नग्न इति
 वैकङ्कतीमा दधाति भा एवाव रुन्दे तां सवितुर्वरेण्यस्य
 चित्रामिति शमीमयी शान्त्या अग्निर्वा ह वा अग्निचितं
 दुहेऽग्निचिद्वाग्निं दुहे ताम्॥३३॥

सवितुर्वरेण्यस्य चित्रामित्याहैष वा अग्नेर्दोहस्तमस्य
 कण्व एव श्रायसोऽवेत्तेन ह स्मै न स दुहे यदेतया
 समिधमादधात्यग्निचिदेव तदग्निं दुहे सप्त तं अग्ने समिधः
 सप्त जिह्वा इत्याह सप्तैवास्य साप्तानि प्रीणाति पूर्णया
 जुहोति पूर्ण इव हि प्रजापतिः प्रजापतेः॥३४॥

आस्यै न्यूनया जुहोति न्यूनाद्धि प्रजापतिः प्रजा
 असृजत प्रजानां सृष्ट्या अग्निर्देवेभ्यो निलायत स

दिशोऽनु प्राविशञ्जुह्वन्मनसा दिशो ध्यायेद्दिग्भ्य एवैनमव
 रुन्दे दध्रा पुरस्ताञ्जुहोत्याज्येनोपरिष्ठात्तेजश्चैवास्मा इन्द्रियं
 च समीचीं दधाति द्वादशकपालो वैश्वानरो भवति द्वादश
 मासाः संवत्सरः संवत्सरोऽग्निर्वैश्वानरः साख्यात्॥ ३५॥

एव वैश्वानरमव रुन्दे यत्प्रयाजानूयाजान्कुर्याद्विकस्तिः
 सा यज्ञस्य दर्विहोमं करोति यज्ञस्य प्रतिष्ठित्यै राष्ट्रं
 वै वैश्वानरो विण्मरुतो वैश्वानरः हुत्वा मारुताञ्जुहोति
 राष्ट्र एव विशमनु बध्नात्युच्चैर्वैश्वानरस्या श्रावयत्युपांशु
 मारुताञ्जुहोति तस्माद्राष्ट्रं विशमति वदति मारुता भवन्ति
 मरुतो वै देवानां विशो देवविशेनैवास्मै मनुष्यविशमव
 रुन्दे सप्त भवन्ति सप्तगणा वै मरुतो गणश एव विशमव
 रुन्दे गणेन गणमनुद्रुत्य जुहोति विशमेवास्मा अनुवर्त्मानं
 करोति॥ ३६॥

अग्ने प्रेह्यवं स्म दुहे तां प्रजापतेः साख्यानमनुष्यविशमेकविंशतिश्च॥ ७॥ — [७]

वसोर्धारां जुहोति वसोर्मे धारांसदिति वा एषा हूयते
 घृतस्य वा एनमेषा धारामुष्मिल्लोके पिन्वमानोप तिष्ठत
 आज्येन जुहोति तेजो वा आज्यं तेजो वसोर्धारा

तेजसैवास्मै तेजोऽव रुन्देऽथो कामा वै वसोर्धारा
कामानेवाव रुन्दे यं कामयेत प्राणानस्यान्नाद्यं वि॥३७॥

छिन्द्यामिति विग्राहं तस्य जुहुयात्प्राणानेवास्यान्नाद्यं
विच्छिनत्ति यं कामयेत प्राणानस्यान्नाद्यं सं तनुयामिति
संततां तस्य जुहुयात्प्राणानेवास्यान्नाद्यं सं तनोति द्वादश
द्वादशानि जुहोति द्वादश मासाः संवत्सरः संवत्सरेणैवास्मा
अन्नमव रुन्देऽन्नं च मेऽख्युच्च म इत्याहैतद्वै॥३८॥

अन्नस्य रूपं रूपेणैवान्नमव रुन्देऽग्निश्च म आपश्च म
इत्याहैषा वा अन्नस्य योनिः सयोन्येवान्नमव रुन्देऽर्धेन्द्राणि
जुहोति देवता एवाव रुन्दे यत्सर्वेषामर्धमिन्द्रः प्रति
तस्मादिन्द्रो देवतानाम्भूयिष्ठभाक्तं इन्द्रमुत्तरमाहेन्द्रियमेवास्मि
यज्ञायुधानि जुहोति यज्ञः॥३९॥

वै यज्ञायुधानि यज्ञमेवाव रुन्देऽथो एतद्वै यज्ञस्य रूपं
रूपेणैव यज्ञमव रुन्देऽवभृथश्च मे स्वगाकारश्च म इत्याह
स्वगाकृत्या अग्निश्च मे घर्मश्च म इत्याहैतद्वै ब्रह्मवर्चसस्य
रूपं रूपेणैव ब्रह्मवर्चसमव रुन्दे ऋक् मे सामं च म
इत्याह॥४०॥

ए॒तद्वै छ॒न्द॑सा॒ं रू॒प॑ रू॒पेणै॒व छ॒न्दा॒स्य॒व॑ रु॒न्ध्रे
 गर्भा॑श्च मे व॒त्साश्च॑ म॒ इत्या॑है॒तद्वै प॑शूना॒ं रू॒प॑ रू॒पेणै॒व
 प॒शून्व॑ रु॒न्ध्रे क॒ल्पा॑ञ्जु॒होत्य॑क्लृ॒प्तस्य॒ क्लृ॒प्त्यै यु॒ग्मद॑यु॒जे जु॑होति
 मि॒थुन॒त्वायो॑त्तराव॑ती भवतो॒ऽभि॒क्रा॑न्त्या॒ एका॑ च मे ति॒स्रश्च॑
 म॒ इत्या॑ह दे॒वछ॒न्द॑सं वा ए॒का च ति॒स्रश्च॑॥४१॥

म॒नुष्य॑छ॒न्द॑सं च॒त॑स्रश्चा॒ष्टौ च॑ दे॒वछ॒न्द॑सं चै॒व
 म॒नुष्य॑छ॒न्द॑सं चा॒व॑ रु॒न्ध्र आ॒ त्रय॑स्त्रि॒ंशतो॑ जु॒होति॑
 त्रय॑स्त्रि॒ंशद्वै॑ दे॒वता॑ दे॒वता॑ ए॒वाव॑ रु॒न्ध्र आ॒ष्टाच॑त्वारि॒ंशतो॑
 जु॒होत्य॑ष्टाच॑त्वारि॒ंशद॑ख्यरा॒ जग॑ती॒ जाग॑ताः प॒शवो॑
 जग॑त्यै॒वास्मै॑ प॒शून्व॑ रु॒न्ध्रे वाज॑श्च प्रस॒वश्चेति॑ द्वा॒दशं॑
 जु॒होति॑ द्वा॒दश॑ मा॒साः सं॒वत्स॑रः सं॒वत्स॑र ए॒व प्रति॑
 तिष्ठति॑॥४२॥

वि वै य॒ज्ञः सा॒मं च॒ म॒ इत्या॑ह च ति॒स्रश्चै॒कात्र॑प॒ञ्चाश॑च॥८॥ [८]

अ॒ग्निर्दे॒वेभ्यो॑ऽपा॑क्राम॒द्वाग॑धेय॒मिच्छ॑मा॒न॒स्तं दे॒वा अ॑ब्रुव॒न्नुप॑
 न॒ आ॒ वर्त॑स्व ह॒व्यं नो॑ व॒हेति॑ सो॒ऽब्रवी॑द्वरं वृ॒णै म॒ह्यमे॒व
 वा॒जप्र॑स॒वीयं॑ जु॒हव॑न्निति॒ तस्मा॑द॒ग्नये॑ वाजप्रस॒वीयं॑ जु॒हति॑
 यद्वा॑जप्रस॒वीयं॑ जु॒होत्य॑ग्निमे॒व तद्वा॑ग॒धेये॑न॒ सम॑र्धय॒त्यथो॑

अभिषेक एवास्य स चतुर्दशभिर्जुहोति सप्त ग्राम्या ओषधयः
सप्त॥४३॥

आरण्या उभयीषामवरुद्धा अन्नस्यान्नस्य जुहोत्यन्नस्यान्नस्य
औदुम्बरेण सुवेण जुहोत्यूर्वा उदुम्बर ऊर्गन्नमूर्जेवास्मा
ऊर्जमन्नमव रुद्धेऽग्निर्वै देवानामभिषिक्तोऽग्निचिन्मनुष्याणान्तस्य
न धावेदवरुद्धः ह्यस्यान्नमन्नमिव खलु वै वर्षं
यद्धावेदन्नाद्याद्धावेदुपावर्तेतान्नाद्यमेवाभि॥४४॥

उपावर्तते नक्तोषासेति कृष्णायै श्वेतवत्सायै पयसा
जुहोत्यहैवास्मै रात्रिम्प्रा दापयति रात्रियाहरहोरात्रे एवास्मै
प्रत्ते काममन्नाद्यं दुहाते राष्ट्रभृतो जुहोति राष्ट्रमेवाव रुद्धे
षड्भिर्जुहोति षड्वा ऋतव ऋतुष्वेव प्रति तिष्ठति भुवनस्य
पत इति रथमुखे पश्चाहुतीर्जुहोति वज्रो वै रथो वज्रेणैव
दिशः॥४५॥

अभि जयत्यग्निचितः ह वा अमुष्मिल्लोके वातोऽभि
पवते वातनामानि जुहोत्यभ्यैवैनममुष्मिल्लोके वातः पवते
त्रीणि जुहोति त्रयं इमे लोका एभ्य एव लोकेभ्यो
वातमव रुद्धे समुद्रोऽसि नभस्वानित्याहेतद्वै वातस्य

रूपं रूपेणैव वातमव रुन्देऽञ्जलिना जुहोति न
ह्येतेषामन्यथाहुतिरवकल्पते ॥ ४६ ॥

ओषधयः सप्ताभि दिशोऽन्यथा द्वे च ॥ ९ ॥ [९]

सुवर्गाय वै लोकाय देवरथो युज्यते यत्राकूताय
मनुष्यरथ एष खलु वै देवरथो यदग्निरग्निं युनज्मि
शवसा घृतेनेत्याह युनक्त्येवैनं स एनं युक्तः सुवर्गं
लोकमभि वहति यत्सर्वाभिः पञ्चभिर्युज्याद्युक्तोऽस्याग्निः
प्रच्युतः स्यादप्रतिष्ठिता आहुतयः स्युरप्रतिष्ठिताः स्तोमा
अप्रतिष्ठितान्युक्थानि तिसृभिः प्रातःसवनेऽभि मृशति
त्रिवृत् ॥ ४७ ॥

वा अग्निर्यावानेवाग्निस्तं युनक्ति यथानसि युक्त
आधीयत एवमेव तत्प्रत्याहुतयस्तिष्ठन्ति प्रति स्तोमाः
प्रत्युक्थानि यज्ञायज्ञियस्य स्तोत्रे द्वाभ्यामभि मृशत्येतावान्
वै यज्ञो यावानग्निष्टोमो भूमा त्वा अस्यात ऊर्ध्वः क्रियते
यावानेव यज्ञस्तमन्ततोऽन्वारोहति द्वाभ्यामप्रतिष्ठित्या
एकयाप्रस्तुतम्भवत्यथ ॥ ४८ ॥

अभि मृशत्युपैनमुत्तरो यज्ञो नमत्यथो संतत्यै प्र वा

एषोऽस्माल्लोकाच्चवते योऽग्निं चिनुते न वा एतस्यानिष्टक
 आहुतिरव कल्पते यां वा एषोऽनिष्टक आहुतिं जुहोति
 स्रवति वै सा तां स्रवन्तीं यज्ञोऽनु परां भवति
 यज्ञं यजमानो यत्पुनश्चितिं चिनुत आहुतीनाम्प्रतिष्ठित्यै
 प्रत्याहुतयस्तिष्ठन्ति ॥ ४९ ॥

न यज्ञः पराभवति न यजमानोऽष्टावुप दधात्यष्टाखरा
 गायत्री गायत्रेणैवेनं छन्दसा चिनुते यदेकादश त्रैष्टुभेन
 यद्वादश जागतेन छन्दोभिरेवेनं चिनुते नपात्को वै
 नामैषोऽग्निर्यत्पुनश्चितिर्य एवं विद्वाम्पुनश्चितिं चिनुत आ
 तृतीयात्पुरुषादन्नमत्ति यथा वै पुनराधेय एवम्पुनश्चितिर्यो-
 ऽग्न्याधेयेन न ॥ ५० ॥

ऋध्नोति स पुनराधेयमा धत्ते योऽग्निं चित्वा नध्नोति
 स पुनश्चितिं चिनुते यत्पुनश्चितिं चिनुत ऋद्ध्या अथो
 खल्वाहुर्न चेतव्येति रुद्रो वा एष यदग्निर्यथा व्याघ्रं
 सुप्तम्बोधयति तादृगेव तदथो खल्वाहुश्चेतव्येति यथा
 वसीयां सम्भागधेयेन बोधयति तादृगेव तन्मनुरग्निमचिनुत
 तेन नाध्नोत्स एताम्पुनश्चितिमपश्यत्तामचिनुत तथा वै स

आध्रोद्यत्पुनश्चितिं चिनुत ऋद्धौ॥५१॥

त्रिवृदथ तिष्ठन्त्यग्न्याधेयेन नाचिनुत सप्तदश च॥10॥—————[१०]

छन्दाश्चितं चिन्वीत पशुकामः पशवो वै छन्दांसि
पशुमानेव भवति श्येनचितं चिन्वीत सुवर्गकामः श्येनो
वै वयसाम्पतिष्ठः श्येन एव भूत्वा सुवर्गं लोकम्पतति
कङ्कचितं चिन्वीत यः कामयेत शीर्षण्वानमुष्मिल्लोके
स्यामिति शीर्षण्वानेवामुष्मिल्लोके भवत्यलज्जचितं चिन्वीत
चतुःसीतम्प्रतिष्ठाकामश्चतस्रो दिशो दिक्ष्वेव प्रति तिष्ठति
प्रउगचितं चिन्वीत भ्रातृव्यवान्॥५२॥

एव भ्रातृव्यान्नुदत उभयतःप्रउगं चिन्वीत यः कामयेत
प्र जातान्भ्रातृव्यान्नुदेय प्रतिजनिष्यमाणानिति प्रैव
जातान्भ्रातृव्यान्नुदते प्रति जनिष्यमाणान्नथचक्रचितं
चिन्वीत भ्रातृव्यवान् वज्रो वै रथो वज्रमेव भ्रातृव्येभ्यः
प्र हरति द्रोणचितं चिन्वीतान्नकामो द्रोणे वा अन्नम्भियते
सयोन्येवान्नमव रुद्धे समूह्यं चिन्वीत पशुकामः पशुमानेव
भवति॥५३॥

परिचाय्यं चिन्वीत ग्रामकामो ग्राम्येव भवति श्मशानचितं

चिन्वीत॑ यः का॒मये॑त पि॒तृलो॒क ऋ॒ध्रुया॒मिति॑ पि॒तृलो॒क
 ए॒वध्नो॑ति वि॒श्वामि॑त्रजमद॒ग्नी वसि॑ष्ठेनास्पर्धेता॒ः स
 ए॒ता ज॒मद॑ग्निर्विह॒व्या अप॑श्य॒ता उपा॑धत्ता ताभि॒र्वै स
 वसि॑ष्ठस्येन्द्रि॒यं वी॒र्यम॑वृ॒ङ्क्त यद्वि॑ह॒व्या उप॑दधा॒तीन्द्रि॒यमे॒व
 ताभि॑र्वी॒र्यं यज॑मानो भ्रातृ॒व्यस्य॑ वृ॒ङ्क्ते होतु॑र्धि॒ष्णिय॒ उप॑
 दधा॒ति यज॑मानायतनं वै॥५४॥

होता॒ स्व ए॒वास्मा॑ आ॒यत॑न इन्द्रि॒यं वी॒र्यम॑व॒ रुन्दे॑
 द्वा॒दशो॑प॒ दधा॒ति द्वा॒दशा॑खरा॒ जग॑ती॒ जाग॑ताः प॒शवो॑
 जग॑त्यै॒वास्मै॑ प॒शून॑व॒ रुन्दे॑ऽष्टाव॑ष्टाव॒न्येषु॑ धि॒ष्णिये॒षूप॑
 दधा॒त्यष्टा॑श॒फाः प॒शवः॑ प॒शूने॒वाव॑ रुन्दे॑ षण्मा॑र्जा॒लीये॑
 षड्वा॒ ऋ॒तव॑ ऋ॒तवः॑ खलु॒ वै दे॒वाः पि॒तरं॑ ऋ॒तूने॒व
 दे॒वान्पि॒तृन्प्री॑णाति॥५॥

प्र भवति यजमानायतनं वा अष्टाचत्वारिंशच्च॥११॥ [११]

पव॑स्व॒ वाज॑सातय॒ इत्य॑नुष्टुक्प्रतिप॒द्भव॑ति ति॒स्रो-
 ऽनु॑ष्टुभ॒श्चत॑स्रो गाय॒त्रियो॒ यत्ति॒स्रोऽनु॑ष्टुभ॒स्तस्मा॒दश॑श्च॒स्त्रिभि॑स्तिष्ठ
 स्तिष्ठ॑ति॒ यच्च॑त॒स्रो गाय॒त्रिय॒स्तस्मा॒त्सर्वा॑श्चतु॒रः
 प॒दः प्र॑ति॒दध॒त्पला॑यते पर॒मा वा ए॒षा छन्द॑सां

यदनुष्टुप्परमश्चतुष्टोमः स्तोमानाम्परमस्त्रिरात्रो यज्ञानां
परमोऽश्वः पशूनाम्परमेणैवैनम्परमतां गमयत्येकविंशमहर्भवति

यस्मिन्नश्वं आलभ्यते द्वादश मासाः पञ्चर्तवस्त्रय इमे
लोका असावादित्य एकविंश एष प्रजापतिः प्राजापत्यो-
ऽश्वस्तमेव साख्यादधोति शक्ररयः पृष्ठम्भवन्त्यन्यदन्यच्छन्दो-
ऽन्येन्ये वा एते पशव आ लभ्यन्त उतेव ग्राम्या
उतेवारण्या यच्छक्ररयः पृष्ठम्भवन्त्यश्वस्य सर्वत्वाय
पार्थुरश्मम्ब्रह्मसामम्भवति रश्मिना वा अश्वः ॥५७॥

यत ईश्वरो वा अश्वोऽयतोऽप्रतिष्ठितः परां परावतं
गन्तोर्त्यार्थुरश्मम्ब्रह्मसामम्भवत्यश्वस्य यत्यै धृत्यै
संकृत्यच्छावाकसामम्भवत्युत्सन्नयज्ञो वा एष यदश्वमेधः
कस्तद्वेदेत्याहुर्यदि सर्वो वा क्रियते न वा सर्व इति
यत्संकृत्यच्छावाकसामम्भवत्यश्वस्य सर्वत्वाय पर्याप्त्या
अनन्तरायाय सर्वस्तोमोऽतिरात्र उत्तममहर्भवति सर्वस्याप्त्यै
सर्वस्य जित्यै सर्वमेव तेनाप्रोति सर्वं जयति ॥५८॥

यदेकैः प्रजापतिः प्रेणानु यजुषापो विश्वकर्माग्न आ याहि सुवर्गाय वज्रो गायत्रेणाग्न उदधे
 समीचीन्द्राय मयुरपां बलाय पुरुषमृगः सौरी पृषतः शका रुरुरलजः सुपर्ण आग्नेयोऽश्वो-
 ऽग्नयेऽनीकवते चतुर्विंशतिः॥24॥ यदेकैः स पापीयानेतद्वा अग्नेर्धनुस्तद्देवास्त्वेन्द्रज्येष्ठा अपां
 नप्रेऽश्वस्तूपरो द्विषष्टिः॥62॥ यदेकैः नैकशितिपात्पेत्वः॥॥

[१३]